

शैक्षिक पर्यटन र विश्वस्तरीय संस्था बन्न उपयुक्त थलो पोखरा

विषयक कार्यपत्रमाथि टिप्पणी

प्रा.डा. इन्द्रप्रसाद तिवारी

पोखरा विश्वविद्यालय

सर्व प्रथम एबीसी टेलिभिजन पोखरा ब्यूरोले पोखरा उद्योग वाणिज्य संघसँगको सहकार्यमा मलाई 'पोखरामा शैक्षिक पर्यटन र उच्चशिक्षाको सम्भावना' विषयमा आयोजित बृहत छलफल कार्यक्रममा उच्चशिक्षामा नया आयामका धरोहर काठमाण्डौ विश्वविद्यालयका संस्थापक उपकुलपति प्राध्यापक डाक्टर शुरेशराज शर्माज्यूले प्रस्तुत गर्नु भएको कार्यपत्रमाथि टिप्पणी गर्ने जिम्मेवारी दिनु भएकोमा आयोजकहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । प्राध्यापक डाक्टर शर्माको कार्यपत्र साथै म आफै पनि उच्चशिक्षामा संलग्न लेखनाथ बासि र पर्यटन मेरो अध्ययनको चाखको विषय समेत भएकाले यो अवसर मेरालागि गौरवको कुरा हो । साथै प्राध्यापक डाक्टर शर्माको कार्यपत्रमाथि टिप्पणी गर्नु मेरालागि चुनौतिको विषय समेत हो । कार्यपत्रका हरेक वाक्य भित्रका वाक्यंशहरू आफैमा एक-एक कार्यपत्रको सम्पूर्णता बोकेका छन् । साथै यस छलफलमा समाहित तीन विषयहरू: पर्यटन, उच्चशिक्षा, र पोखराका विषयमा यहाँ उपस्थित सम्पूर्ण सहभागीहरूलाई आध्योपान्त थाहाछ र सबैले आ-आफ्नो धारणा बनाई सकेको अवस्था पनि छ । प्रस्तुत कार्यपत्रमाथिको मेरो टिप्पणीलाई तपाई सहभागीहरूले यीनै परिप्रेक्षमा हेरिदिनु हुनेछ भन्ने मैले विश्वास लिएको छु ।

सर्वप्रथम, म पर्यटनका विषयमा केहि प्रस्ट्याउन चाहन्छु । पर्यटनको परिभाषा दिन यहाँ आवश्यक छ भन्ने मलाई लाग्दैन । परंपरागत रुपमा पर्यटन विशुद्ध मनोरन्जनात्मक भ्रमणलाई लिइएपनि हाल आएर अधिकांश भ्रमण पर्यटनमा समावेस गरिएको पाइन्छ, अथवा विशिष्ट उद्देश्यका भ्रमणहरूमा पनि एउटा पर्यटनको अंश रहेको पाइन्छ । नेपालमा पनि पर्यटनका सम्बन्धमा सामान्यतया सोहि अनुशार बुझिन्छ ।

“अतिथि देवो भवः” (“Guest is God”) भन्ने नाराका साथै १० लाख विदेशि पर्यटक भित्र्युने उद्देश्यले सन् २००९ को अक्टोबर देखि घोषणा गरिएको 'नेपाल पर्यटन वर्ष २०११' सम्माननिय राष्ट्रपतिले औपचारिक रुपमा शुभारम्भ गर्नुभयो । विश्व पर्यटन सँगठन (वर्ल्ड टुरिज्म अर्गनाइजेशन) का महासचिव र सार्क देशका पर्यटन मन्त्रीहरूले संयुक्त रुपमा 'पर्यटनका लागि साथ-साथ' छौं भन्ने ऐक्यवद्धता जनाए । त्यस्तै आफैले तय गरेको समयमा संबिधान दिन नसकेपनि सधैँसँै सबै राजनैतिक पार्टीका सबै ठुला नेताहरूले पनि शाक्षिबस्दै एक वर्ष भन्दा अगाडिनै पर्यटन वर्षको घोषणा भएकैवेला जनाएको बन्द-हड्ताल नगर्ने लिखित प्रतिबद्धतालाई पुनः मौखिक प्रतिबद्धता जनाएर नविकरण गरे ।

पर्यटन-वर्षको उद्देश्य १० लाख पर्यटक भित्र्युने मात्र होइन बरु उनिहरूको १२ दिनभन्दा कमको बसाईलाई बढाएर १६ दिन अर्थात् दुई हप्ता भन्दा बढि बनाउने, पर्यटकले प्रतिदिन गर्ने ४५ डलरको खर्चलाई बढाई दोब्बर बनाउने प्रमूख थिए । तर पर्यटन-वर्षमा खास उपलब्धि भएन । यो टिप्पणिकारले एशिया तथा यूरोपका विभिन्न देशको भ्रमणका सिलसिलामा तथा विभिन्न ठाउँमा भेटेका पर्यटकको नेपाल चिनाइलाई लिनेहो भन्ने नेपाल चिनाउने नामहरू मध्ये 'सगरमाथा तथा हिमालको देश', 'पहाड को देश' र 'बुद्ध जन्मेको देश' जस्तै 'पर्यटनको देश' पनि हो । तर नेपाल पर्यटनको क्षेत्रमा पनि आर्थिक, राजनैतिक र सामाजिक क्षेत्रमा जस्तै अतिकम विकशित देशनै हो । संसारका केहि अति दुर्गम टापु-देश, अफ्रिकाका केहि समस्याग्रस्त देश तथा एशियाका भूटान, वाङ्लादेश, र श्रीलङ्का पछि सबभन्दा कम पर्यटक भित्रिने देश नेपाल हो । नाम जस्तो भएपनि कामबाट केहि गर्न नसकिएकोहो र पर्यटन अल्पविकसित अवस्थामानै छ,, सत्य त्यहिने हो । देशको अर्थतन्त्र सारै सानो भएकोले पर्यटनको भुमिका २.५-३.० प्रतिशत जनशक्तिलाई रोजगार दिने, तिन प्रतिशत कुल गार्हस्थ उत्पादन मा योगदान गर्ने र दश प्रतिशत भन्दा बढि विदेशी मुद्रा आर्जन गर्ने सेवाका रुपमा देखिएको मात्र हो ।

यस्तो कम पर्यटक भित्रिनुमा के नेपालमा पर्यटन आकर्षणका गन्तव्य नै छैनन् ? त्यसो होइन । यहाँ संसारका सबभन्दा बढि प्रशंसित स्थल मध्यका सगरमाथा र लुम्बिनी छन् । यी दुई स्थानको अलवा युनेस्को हेरिटेजका अन्य दुई स्थान

काठमांडौ उपत्यका र चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज पनि छन् । त्यस्तै ३००० भन्दा बढि पर्वतारोही समुहले एक वर्षमा आरोहण गर्न सक्ने ३२५ भन्दा बढी हिम टाकुरा पर्वतारोहीका लागि खुलाछन् । सरकारले २५ मनमोहक र आकर्षक पदयात्रा क्षेत्र खुला गरेको छ । करिब २५ विश्वस्तरका राफ्टिङ नदिहरू नेपालमा छन् । जसमध्ये १६ नदिको १२०० कि.मि मा राफ्टिङ गर्न अनुमति छ । त्यस्तै देशमा १४ उच्चस्तरिय हिन्दू र बौद्ध धार्मिक स्थलहरू छन् । सरकारले छानेका र समुदाएले बनाएका गरि १०० भन्दा बढि ग्रामिण पर्यटन क्षेत्र छन् । त्यसको अलावा केहि विश्वस्तरिय कला तथा वास्तुकला, एक दर्जन भन्दा बढि अन्तराष्ट्रिय स्तरका ऐतिहासिक स्थल छन् । नेपाल सांस्कृतिक तथा जैविक विविधतामा संसारमै निकै माथि छ । काठमांडौ हाल केहि सिमित सामान तथा पुस्तक प्रेमीका लागि सस्तो बजार समेत भएको छ । यी सबै आकर्षक गन्तव्य तथा छिमेकि देशहरू भारतीयहरूको वर्षमा सकेसम्म एक पटक घुम्ने पुरानो प्रवृत्ति तथा चिनियाहरूको छुट्टी मनाउने नयां बिकसित प्रवृत्तिले नेपाल एक माथिल्लो-मध्यम गन्तव्य स्थल हुनु पर्ने हो । नेपालको नाम र उपर्युक्त गन्तव्य आकर्षणलाई दृष्टिगोचर गर्दा १० लाख पर्यटक भित्र्याउन सक्छौ भनेर लक्ष राख्नुपर्ने होइन बरु २०सौं-३०सौं लाख गुणस्तरिय पर्यटक छानि-छानि भित्र्याउने अवस्था सृजना हुनु पर्ने हो ।

नेपालमा परम्परागत पर्यटनका आकर्षण मानिने अंग्रेजी अक्षरका ३ 'एस' (सन, स्याण्ड तथा सेक्स) र विगत दशकदेखि थप आकर्षण भएका चौथो र पाँचौ 'एस' सपिङ तथा स्पोर्टस छदैछैनन् भन्दा पनि हुन्छ । तिर्थाटन जाने पर्यटकको संख्या विश्वको दुई ठुला धर्म (ईस्लाम र ईसाइ) मा निकै छ जसले गर्दा सुरक्षाको अति झन्झटिलो अवस्था हुदाहुदै पनि इजरायलमा २५ लाख तथा साउदी अरबमा एक करोड २५ लाख पर्यटक प्रति वर्ष भित्रिन्छन् । भ्याटिकन अवस्थित ईटली त पर्यटक भित्र्याउने पाँचौ ठुलो देश हो जहाँ चार करोड भन्दा बढी पर्यटक पुग्छन् । त्यस हिसावले बुद्धको जन्मस्थल हेर्न ठूलै संख्यामा बुद्धमार्गी आउनु पर्ने हो तै पनि त्यस्तो हुन सकेको छैन । उदाहरणको रुपमा हेर्दा वर्षको ६० लाख थाई पर्यटकभएर विदेश जान्छन् जस्को एक प्रतिशत पनि नेपाल आउदैनन् । करोडौं भारतीय हिन्दु तिर्थाटन जान्छन् तर त्यस्को एक प्रतिशत पनि पशुपतिनाथ तथा मुक्तिनाथ पुग्दैनन् । सन् १९७५ मा द्वन्दबाट कास्मिर बन्दहुदा त्यहाँ जाने पर्यटकको संख्या १२ लाख थियो । त्यस्ता हिमाल नजिकबाट हेर्न चाहने पर्यटकलाई कास्मिर बन्दभएपछि पोखराले तात्नु पर्ने हो । त्यसो हुन सकेन ।

हाल आएर पर्यटनको मुख्य उद्देश्य माथिका पाँच 'एस' साथै छैटौ 'एस' साईट सिङ्ङ एण्ड भिजिटिङ न्यू प्लेस (दृश्यावलोकन तथा नयाँ क्षेत्र भ्रमण, बिदामनाउने र आनन्दलिने) विशुद्ध घुमफिर गर्ने भएको छ । खासगरि पहिला तिन 'एस' बिदा मनाउने र आनन्द लिने पर्यटन संगै सम्बन्धित बिषय हुन । यसरी हेर्दा गन्तव्य स्थल मात्र पर्यटक आकर्षणको तत्व रहेनछ । उदाहरणको रुपमा दक्षिण-पूर्व एशियाली राष्ट्र लाबोस लिन सकिन्छ । हालाकि त्यो राष्ट्र नेपाल भन्दा ६० प्रतिशत ठूलो छ तर त्यसको जनसंख्या ७० लाख जति छ भने त्यहाँको सबभन्दा अग्लो टाकुरा जम्मा ९२४२ फिट अग्लो छ, हिमशिखर छैनन् भने यूनेस्को विश्वसम्पदा सुचीमा दुई खासै प्रख्यात नभएका क्षेत्र मात्र छन् । नेपाल जस्तो विश्वस्तरका कुनै पनि गन्तव्य छैनन् । तैपनि नेपालमा सन् १९९० मा दुई लाख ५५ हजार पर्यटक भित्रिएको बेला त्यो देशमा भर्खर पर्यटकलाई आम खुला गरिएको थियो र ८०,००० पर्यटक भित्रिएका थिए जबकि हामि दोस्रो पटक पर्यटन वर्ष घोषणा गरी सन् २०११ मा १० लाख पर्यटक भित्र्याउने महत्वाकांक्षि उद्धार गरेका थियौ जुन पुराहुन सकेनभने लाबोसमा सन् २०१० मा कुनै हल्लाखल्ला बिनानै १८ लाख ७६ हजार पर्यटक भित्रिएका थिए । त्यहाँ पनि हाम्रै जस्तो सन, स्याण्ड, सेक्स, सपिङ तथा स्पोर्टस गन्तव्यस्थल छदैछैनन् ।

नेपालमा पर्यटनको कुरा गर्दा, वास्तवमा नेपालमा पर्यटनको विकास शैक्षिक पर्यटनबाट सुरु भएको हो जुन टोनी ह्यागनको टिमलाई हिमालयको भूगर्भको अध्ययनार्थ अनुमति दिइएको थियो । नेपालमा पर्यटनको पहिलो अध्याय पर्वतारोहणबाट सुरु भएको हो जस्को अन्तरनिहित उद्देश्य शिक्षा र खोज थिए र अझैपनि छन् हालाकी अवका सवैखाले पर्वतारोहण पूर्ण पर्यटनका हिसावलेनै लिइन्छ ।

अहिले स्वास्थ्य पर्यटन र शैक्षिक पर्यटन चर्चित विषय बनेका छन् । स्वास्थ्य पर्यटन अहिले केहि देश र केहि सहरहरूमा ठुलो चर्चामा आएका छन् जस्तो थाइल्याण्ड देश तथा भारतको भेलोर सहर यस्का उदाहरण हुन् ।

अहिलेको परिभाषाले शैक्षिक पर्यटनलाई दुई दृष्टिकोणले हेर्न सकिन्छ। पहिलो, कुनै स्थान विशेष शिक्षाको केन्द्रबिन्दु छ र पर्यटनको पनि प्रमुख गन्तव्यस्थान बनेको छ। जस्तो नालन्दा र तक्षशिला जुन शिक्षाका लागि पहिलो गन्तव्य रहे। केहि दशक पछाडी सम्म ज्ञान चाहिए काशि जानु भन्ने उखानै थियो। बनारस, हरिद्वार कैयौं शताब्दी सम्म शिक्षाका केन्द्र रहे र पर्यटनका पनि केन्द्र बनेका छन्। ब्रिटेनका अक्फोर्ड, क्याम्ब्रीज, तथा संयुक्त राज्य अमेरिकाका हार्वर्ड, क्याम्ब्रीज तथा एमआईटी जस्ता स्थान विश्वविद्यालयकै नामबाट प्रख्यात छन् र आधुनिक पर्यटनका प्रमुख गन्तव्यस्थान बनेका पनि छन्। दोश्रो, कुनै स्थान विशेष शैक्षिक भ्रमणकेन्द्रका रूपमा पनि विकसित हुदै आएको अवस्था छ जहा पर्यटकहरू शिक्षाप्रद विषय अवलोकनका लागि भ्रमणमा आउने गर्छन् र त्यस्ता स्थानविशेष पर्यटनका गन्तव्यस्थान बनेको छन्। अहिले नेपालका विभिन्न क्षेत्र त्यस्ता गन्तव्यस्थान बनेको छन्।

जहाँसम्म पोखराको पर्यटन विकासको कुराछ, पोखराको समुच्च पर्यटकीय विशेषता कार्यपत्रमा प्रष्ट्याई सकिएको छ। देशको भौगोलिककेन्द्र रम्घाको दुई-पिप्लेको सामिप्यमै रहेको पोखरा देशको दोश्रो ठूलो सहर भैसकेको छ। यो पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र तथा कास्की जिल्लाको सदरमुकामले समेत चिनिन्छ। पोखरालाई वास्तविक रूपमा र खासगरि पर्यटनका हिसावले हेर्दा पोखरा उपत्यकाका रूपमा चिनिन्छ र त्यहि हिसावले चिनिनु पनि पर्छ। पोखरा उपत्यका डा. हर्क गुरुङ्गका अनुशार ३३ थुम सहित सेती नदी तथा हर्पन, याङ्दी, मर्दी, भुजुङ्ग, काली, विजयपुर, वगादी, खुदी, ताल, आँपु, तथा दोभान खोलाहरू को जलाधार बाट बनेको र १७८ वर्ग माईल तथा ४६१ वर्ग कोलोमिटरको क्षेत्रफलमा फैलिएको रमणिय उपत्यका हो।

पर्यटकीय हिसावले देशकै सबैभन्दा उच्च होटल-बेड उपलब्ध पोखरा आफैमा एक करिव-करिव पूर्ण गन्तव्यस्थल हो। निश्चित रूपले संसारकै सबैभन्दा सुन्दरतम स्थानमध्ये एक भनेर चिनिने पोखरामा तल उल्लेखित पर्यटकीय स्थलहरू तथा पर्यटकीय कार्यहरू विशेष महत्वका छन्।

- (१) **प्रकृतिक पर्यटकीय स्थानहरू:** फेवा, बेगनास लगायतका ९ तालहरू, महेन्द्र, शिद्धेश्वर लगायतका गुफाहरू, सेती गर्ज तथा पाताले छाँगे, Mountain View तथा Valley View का लागि ३३ थुम सहितका टाकूरा तथा पहाडी शृङ्खलाहरू प्रमुख प्रकृतिक पर्यटकीय स्थानहरू हुन्। पोखरा उपत्यकाका विभिन्न Mountain View Point बाट सम्पूर्ण अन्नपूर्ण शृङ्खला, धौलागिरी शृङ्खला, लम्जुङ हिमाल तथा मनास्लु हिमाल छर्लङ्ग देखिन्छन्। यो क्षेत्र Deepest Gorge on the Earth मात्र नभई छोटो दूरीमा सबैभन्दा उच्च ढाल भएको क्षेत्र पनि हो।
- (२) **पदयात्रा:** यहाँ नेपालका सर्वोत्कृष्ट मध्येका अन्नपूर्ण परिक्रमा पदयात्रा तथा रोयल ट्र्याक लगायत कैयौं छोटो तथा लामा पदयात्रा स्थलहरू उच्च विकशित अवस्थामा छन्।
- (३) बेगनासताल-रूपाताल क्षेत्र देशकै सबैभन्दा घना Biodiversity भएको क्षेत्रमध्ये एक हो।
- (४) **धार्मीक तथा सांस्कृतिक स्थलहरू:** यहाँ तालवाराही, विन्ध्यवासिनी, भद्रकाली लगायतका पुराना मन्दिर तथा विश्व शान्ति प्यागोडा तथा विभिन्न गुम्बाहरू अवस्थित छन्। कार्यपत्रमा प्रस्तुत गरिए अनुसार, पोखरा यो क्षेत्रको सांस्कृतिक धरोहर पनि हो।
- (५) **संग्रहालय:** यहाँ पोखरा संग्रहालय, अन्नपूर्ण संग्रहालय, अन्तराष्ट्रिय पर्वतीय संग्रहालय, तथा गोर्खा मेमोरियल संग्रहालय गरि ४ वटा आ-आफ्नो क्षेत्रमा ख्यातिप्राप्त संग्रहालयहरू अवस्थित छन्। वास्तवमा भन्नु पर्दा यो क्षेत्र विभिन्न जात-जातीको जीवन्त संग्रहालय समेत हो।
- (६) नेपालकै एकमात्र ultra-light aircraft तथा paragliding पर्यटकीय सेवाहरू यहाँ उपलब्ध छन्।
- (७) नेपालमै सबैभन्दा सर्वसुलभ रूपमा फेवाताल र बेगनासतालमा डुंगा चालन उपलब्ध छन्।
- (८) अन्य Adventure Tourism कार्यहरू जस्तै Rafting, Mountain biking and motor biking, pony riding जस्ता साहसिक पर्यटकीय कार्यहरूपनि यहाँ उपलब्ध छन्।
- (९) पोखरा वरिपरिको क्षेत्र Ecotourism, homestay, र ग्रामीण पर्यटनको केन्द्रको रूपमा द्रुततर रूपमा विकास हुदै गईरहेको छ।

अब पोखराको शिक्षाको विषय तिर लागौ । शाक्षरताका हिसबले देशकै दोश्रो सर्वाधिक शाक्षर भएको कास्की जिल्ला र पोखरा उपत्यका शैक्षिक क्षेत्रमा काठमाण्डौ पछि दोश्रो स्थान ओगट्छ । बिगत ५ दशकदेखि पोखरा पश्चिमाञ्चल क्षेत्रको उच्च शिक्षाको केन्द्र बनेकै हो र त्यसको विकास अझ तिव्र हुदैछ । कार्यपत्रमा उल्लेख भएअनुसार यहाँ पोखरा विश्वविद्यालय, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, बन विज्ञान अध्ययन संस्थान, मणिपाल र गण्डकी मेडिकल कलेजहरू, पोखरा विश्वविद्यालय र त्रिभुवन विश्वविद्यालयका इन्जिनियरिङ्ग क्याम्पस/कलेजहरू, नर्सिङ्ग क्याम्पसहरू, पोखरा, त्रिभुवन र पूर्वाञ्चल विश्वविद्यालयबाट सम्बन्धन प्राप्त विभिन्न विषय र तहका क्याम्पस/कलेजहरू, उपत्यका भित्रका ७२ उच्च माध्यमिक विद्यालयहरू तथा CTEVT अन्तर्गत विभिन्न प्राविधिक संस्थाहरू संचालित छन् र उच्चशिक्षाले करिब ५००० ब्यक्तिलाई सोझै रोजगार उपलब्ध गराएको अनुमान गरिएको छ । पोखरा उपत्यकामा नार्क अन्तर्गतका बेगनास तथा फेवाताल मत्स्य अनुसन्धान केन्द्रहरू, मालेपाटन र लुम्ले स्थित कृषि तथा वागवानी अनुसन्धान केन्द्रहरू, तथा सहरी विकास तालिम केन्द्र अवस्थित छन् । पर्यटन र पहाडी क्षेत्रमा दिगो विकासको विकास र प्रवर्धनमा अन्तराष्ट्रिय मान्यता र पुरस्कार प्राप्त एक्याप तथा वातावरण तथा दिगो विकासमै लामो समयदेखि अध्ययन-अनुसन्धानमा संलग्न लीबर्ड जस्ता संस्थाहरू यहाँ अवस्थित छन् । नेपाल-भारत सांस्कृतिक केन्द्र तथा पुस्तकालय र ब्रिटिश काउन्सिल पुस्तकालय २०३० तिर सरकारले संचालनमा ईजाजत रोकेर हटाएपनि हाल आएर पोखरा विश्वविद्यालय, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, बन विज्ञान अध्ययन संस्थान, तथा लामाचौर इन्जिनियरिङ्ग क्याम्पसका स्थापित पुस्तकालयहरू तथा अन्य क्याम्पस/कलेजमा विकशित हुदै गरेका पुस्तकालयहरू तथा देशका प्रमुख पुस्तक पसलको प्रतिनिधित्व रहेको पोखरामा अध्ययन सामाग्री सापटी लियर वा खरिद गरेर पुरागर्न अब कठिन नहुने स्थिती बनिसकेको छ ।

स्वास्थ्य क्षेत्रमा पनि पश्चिमाञ्चल अस्पताल, हिमालयन आँखा अस्पताल, मणिपाल र गण्डकी शिक्षण अस्पतालहरू, आयुर्वेदिक अस्पतालहरू र निजि क्षेत्रका अन्य एक दर्जन जति अस्पतालहरू स्थापना भई संचालन भैसकेका छन् ।

कार्यपत्रले उजागर गरेका शैक्षिक पर्यटन र उच्चशिक्षाका सबै सम्भावनालाई नकार्न सकिने ठाउ पनि छैन र आधारपनि छैनन् । यसो हुँदा-हुँदै पनि पोखरामा सन् २००९ मा केवल २ लाख ४ हजार र गत वर्ष करिब ३ लाख मात्र पर्यटक आउनु नेपालमा पर्यटन विकासको ज्यादै सुस्त गति हो । विभिन्न कारणहरू मध्ये सर्वप्रथम त १०-१२ वर्षको (माओवादी विचारधारा वोकेको) जनयुद्ध तथा आन्तरिक द्वन्द हो । यो अवस्थामा कहा-कहिले-कतिखेर के हुनेछ भन्ने अनिश्चितताको अवस्थामा ब्यक्ति बिदा मनाउन आनन्द लिन जस्तै आकर्षक भए पनि नेपाल हो भन्दैमा यहा आउदैनन् र आएनन् जवकि वैकल्पिक गन्तव्य अन्यत्र प्रशस्तै छन् । द्वन्दको अन्त्य र शान्ति कायम भएको भरपर्दो खबर संभावित पर्यटक समक्ष पुगेको छैन र अमेरिका तथा यूरोपेलि राष्ट्रहरूको नेपाल भ्रमण नगर्न वा सतर्कता साथ गर्न जारी भ्रमण-सल्लाह कायमै छन् ।

दोश्रो, नेपाल सन् १९९० को परिवर्तन पछि बन्द हडताल हुने देशको अग्रस्थानमै नेपाल छ र सन् २०१० को १५१ दिनको राष्ट्र बन्द-हडताल ले त सायद बिश्व किर्तिमान नै कायम गन्योहोला । निश्चित गन्तव्य, स्थान, साधन, समय र खर्चको ब्यवस्था गरेर आएका पर्यटक ज्यान खतरामा पर्न सक्ने र सम्पूर्ण कार्यक्रमनै चौपट भएपछि फेरि नेपाल को भ्रमण गर्ने सोच त परै जावोस चिनेजानेका लाई पनि नजान सल्लाह दिन्छन ।

तेस्रो, अनिश्चित र लामो लोडसेडिङ । हुनत नेपाल मौसमको हिसाबले वर्षको अधिकांस समय आरामयुक्त मौसम क्षेत्र भित्रै पर्छन् तर हामि नेपाली जस्तै सबै पर्यटक खासगरी रातको समयमा झिलिमिलि देख्न चाहन्छन धुवा-धुलो, हो-हल्लाबाट बच्न र आद्रता नियन्त्रण गर्न इच्छा अनुसार बातानुकुलिन (एयरकण्डीसन) भएको चाहन्छन र आधुनिक जीवनशैलिका अत्यावश्यक सामाग्री टेलिफोन, क्यामेरा, कम्प्युटर, जिपिएस अन्य ग्यजेट का ब्याट्री रिचार्ज गर्न नपाएर तनावमा पर्न चाँहदैनन् भने टेलिभिजनका समाचार वा मनोरन्जनका कार्यक्रम पनि छुटाउन चाहदैनन् ।

चौथो, जुस्तोसुकै “अतिथि देवो भवः” का नारा लगाए पनि पर्यटन क्षेत्रमा काम गर्ने खासगरि विमानस्थलमा यातायातका लागि कुनै देखि होटेलका कामदार सम्मको ब्यबहार पर्यटक मैत्रि छैनन् । लोन्ली प्लानेटको नेपाल पर्यटक गाईडबुक नपढेकाका लागि तथा पढेकैका लागि पनि विमानस्थल बाहिर निस्कने बित्तिकै ट्राभल ट्रन्सपोर्ट

एजेन्टको हुलले पर्यटकको झिट्टिगुण्टा तान्दा मननै थरैर कामेको अनुभव अधिकाँश पर्यटक सुनाउँछन् । केहि ठुला पर्यटक वोसाने लामो दुरिका बस बाहेक कहिल्यै सफा नगरिएका र एअरकण्डिशन बेगरका ट्याक्सी र सार्वजनिक यातायातका साधनको सवारी सबैका लागि कष्टकर भएको गुनासो सुनिन्छ ।

पाँचौ, सबैजना आफ्नो नियमित बास बाट बाहिर बस्दा भरसक आफ्नो भन्दा सफा-सुघर र आरामदायी बासको अपेक्षा गर्छन्, नभएपनि आफ्नो नियमित बास सरह नभए वसाई कष्टकर हुन्छ । तर नेपालमा भने सायद केहि थोरै अपवाद छोडेर सम्पूर्ण होटेल बास अन्य देशका पर्यटकीय गन्तव्य भन्दा फोहोर र खासगरि धूलो भरिएका कार्पेट जालो लागेका एयरकण्डिसन, पंखा, झ्यालका जालि धूलो लेपिएका सिंगमरमरका भुईँ चौबिसै घण्टा धारा शौचालय स्नानकक्षमा पानि उपलब्ध नहुने तर पानि आएको बेलामा रसाएर चौबिसै घण्टा भिजेका भूईँ, अभावका बावजुद होटेल र रेस्टुराभित्र र सार्वजनिक स्थलका दुर्गन्धित शौचालय पर्यटकलाई सुबिधा र आरामको सट्टा असुबिधायुक्त अवस्था हुन् जस्तै पर्यटकलाई निकै चिढ्याउँदछन् ।

छैठौ, खानामा पर्यटक निकै छनोटी भएको यस टिप्पणिकारले पाएको छ र नेपाली जस्तै उनिहरू पनि कम्तिमा एक छाक आफ्नै स्वादको खाना चाहन्छन् । खानामा त्यसको बाहिरि सजावट पनि उत्तिकै आवश्यक छ अर्थात् देख्दा मुख रसाउने हुनुपर्ने जुन नेपाल र सम्पूर्ण दक्षिण एशियामा नै कम उपलब्ध छन । खानाको कुरा गर्दा खासगरि बिहानको नास्ता (ब्रेकफास्ट) विशेष अवस्थामा माग अनुशार कूनैपनि समयमा उपलब्ध हुने र सामान्य समयमा ६ बजे तयार भएमा पर्यटक ज्यादै खुशि हुन्छन् जबकि नेपालमा आफ्नो हक अधिकारको लागि च्याम्पियन भएका कामदारले ८,९ नबजि सबै परिकार तयार गर्न सक्दैनन् । दश प्रतिशत थप सेवाशुल्क लिएपनि होटेल रेस्टुरामा दिने सेवामा कुनै परिवर्तन भएको छैन । साथै पर्यटकका लागि अंग्रेजीमा कहिने नाईट लाईफ अर्थात् रात्रि जीवन निकै महत्वपूर्ण र रोचक समय हो । खाने पिउने र मस्ती गर्ने समय हो । नेपालमा ८।९ बजे नै बन्द हुने सार्वजनिक खानपिन र यातायात साथै अन्धकार रातले पर्यटकका गतिविधि खुम्च्याउँछन् हालाकि केहि पर्यटक एकत्रित क्षेत्रहरू अवेरसम्म खुला रहन्छन् । प्रथम तथा मुख्य समस्या त आवतजावतकै हो । सबै संभावित पर्यटकले आफ्नो गन्तव्यलाई उपलब्ध समय हिसाब गर्छन जुन नेपालमा ज्यादै लामो समय लाग्ने आकर्षक गन्तव्यस्थल छन् । उदाहरणको रूपमा २०० किलोमिटरको काठमाण्डौ-पोखरा यात्रा सुरू देखि अन्त्यसम्मको यात्रा ८-९ घण्टा लाग्छ ।

सबै मानिस गरिबि, अभाव, पछौटेपन देख्न रमाउँछन् भन्ने होइन बरु पर्यटकहरू प्रकृतिको नजिकमा बिलासिताका क्षण बिताउन चाहन्छन । त्यसैले त संसारमा सबभन्दा बढि पर्यटक फ्रान्स र त्यसको राजधानि पेरिस पुग्छन, स्वीट्जरल्याण्ड, मलेशिया, थाइल्यान्ड पुग्छन् जहाँ प्रकृतिक दृश्य रमणिय छन् र बिलाशिताको व्यवस्था गच्छे अनुशार पाइन्छ । गरिबि र पछौटेपन नेपालको अर्को नाम हो भन्ने पनि सम्भावित पर्यटकले बुझेका हुन्छन् र जब नेपाल आउँछन् तब अझ प्रष्ट हुन्छन्—नेपाल त यातायात, पानी, बिजुली र सामान्य सर-सफाईका साधनबाट पुर्ण अभावग्रत देश रहेछ भनेर । त्यसमाथि अनपेक्षित बन्द-हडतालका अवरोधबाट कहिले के हुने हो भन्ने अनिश्चितता । सम्पन्न पर्यटकका लागि यहाँ के सुबिधा छ केहि छैन भन्ने बुझाई छ । यी सबैको अलावा अर्को एउटा भ्रम पनि संभावित मध्यमवर्गिय पर्यटकमा भएको यो टिप्पणिकारसंग छ त्यो हो नेपाल पर्यटनका हिसाबले ज्यादै खर्चिलो स्थान हो भन्ने भ्रम र त्यस्मा पनि पोखरा अझ खर्चिलो स्थान हो । सायद यो प्रचार-प्रसारको कमि नै होला जबकि नेपाल विदेशि पर्यटकको लागि खासै खर्चिलो गन्तव्यस्थान होइन ।

जहाँसम्म उच्च शिक्षाको कुरा छ नेपालमा दक्षिण एशियाकै सबैभन्दा कम प्रतिशत युवा उच्च शिक्षाकालागि भर्ना हुने गरेको पाईएको छ भने विदेशमा अध्ययनार्थ जाने नेपालीहरूको संख्या ज्यादै ठूलो छ । उदाहरणको रूपमा नेपाल जस्तो अल्प विकसित देशबाट अमेरिका अध्ययनार्थ जाने नेपालीहरूको स्थान सन् २०१० मा ११रौ थियो । उच्च शिक्षाको अध्ययनको चाहना नेपालीहरूमा ज्यादै उच्च छ तर अवसर कम छन् । देश समुच्च रूपमा विकास हुननसकेको अवस्थामा शिक्षाको क्षेत्र पनि सिमित हुन्छ । नेपाल त्यस्को ज्वलन्त उदाहरण हो । उदाहरणको रूपमा इन्जिनियरिङको आधार मानिने मेकानिकल इन्जिनियरिङको विकास नेपालमा सर्वाधिक कम छ । किनकि उद्योग कलकारखानाको विकास भएको छैन र निकट भविष्यमा हुने सम्भावना पनि छैन । विभिन्न देशमा Supply Chain &

Logistics Management को ठूलो क्रेज छ , नेपालमा त्यस्को उत्पत्तिनै छैन । नेपाली पर्यटनको पर्यायवाचीको रूपमा रहेको पोखरामा एउटा ससक्त पर्यटन सम्बन्धि उच्च शिक्षाको संस्था विकास हुन सकेको छैन किनकि यहाँ त्यसलाई धान्ने Threshold Population पुग्दैन । ठुला अनुसन्धानका परियोजनाको कुरै छोडौं गत २० वर्षदेखि नया पीएचडी गर्नेको संख्या घट्दै गएको छ । पोखरा विश्वविद्यालयमै विदेशी विद्यार्थी, प्राध्यापक वा अनुसन्धानकर्ताको उपस्थिति सुन्य प्राय छ भने पृथ्विनारायण क्याम्पसमा पनि त्यस्तै अवस्था छ । १९८० पछि अन्तराष्ट्रिय प्रज्ञिक जर्नलमा नेपाल विषयमा प्रकाशनहुने Articles घट्दै गएको अवस्था छ र पोखराको अंश अझ कम छ ।

उच्च शिक्षाको विकासमा निजि क्षेत्रको सहकार्यले एउटा आसलाग्दो अवसर शृजना गरेकै हो, तर त्यो अवसर पनि संख्यात्मक बृद्धिमा सिमित हुने आभाष भैसकेको छ । उच्च शिक्षामा संलग्न प्रमुख stakeholders, पदाधिकारी, प्राध्यापक-शिक्षक, कर्मचारी तथा विद्यार्थीहरू प्राज्ञिक भन्दा राजनैतिक तथा निजि स्वार्थलाई प्राथमिकता दिएर काम गरेको आभाष मिल्छ । उच्च शिक्षामा नया खुलापनले ल्याएका र अबल्याउने अवसरहरूले समग्रमा देशले चाहेको जिम्मेवारीपूर्ण उच्च शिक्षाको विकासमा योगदान पुर्‍याउने सम्भावना पनि कम देखिएको छ । सरकार र सरकारको शिक्षा नीतिमा प्रभावित पार्न सक्ने व्यक्ति तथा संस्थाहरू आफैमा अन्योलग्रस्त छन् ।

माथि उल्लेखित अवस्थालाई विश्लेषण गर्दा पोखरामा शैक्षिक पर्यटन र उच्चशिक्षाको सम्भावना प्रथमत यी दुई विषय एक-अर्काका परिपुरक हुन र अन्योन्याश्रित विषय हुन्-होइनन् भन्ने एकिन गर्नु पर्ने हो ।

जहाँ सम्म विशुद्ध शैक्षिक भ्रमण उद्देश्यपरक पर्यटनको विषय छ, त्यस्को लागि याहा प्रचुर सम्भावना छ र आन्तरिक पर्यटनको विकासको ठूलै अंश शैक्षिक भ्रमणले लिएको छ । माथि उल्लेखित पर्यटकीय गन्तव्यस्थान का पर्यटकीय कार्यहरू सबै शैक्षिक पर्यटनका प्रमुख गन्तव्यस्थान हुन् ।

पोखरामा शैक्षिक भ्रमण र अवलोकन भ्रमणलाई लक्षगरि बनाइएका सुविधा-सेवा नगन्यनै छन् । शैक्षिक संस्थाहरू तथा तालिमकेन्द्रका Dormitories/Hostels ले त्यस्ता आवश्यकताको पूर्ति गर्ने हुन् जुन पोखरामा नगन्य छन् ।

कार्यपत्रको अन्तिममा प्रस्तुत गरिएको शारांससंग भन्ने यो टिप्पणिकार पूर्ण सहमत छ । भौगोलिक, क्षेत्रीय, मानविय संसाधन, आर्थिक श्रोत-साधन, यहाँका उद्भमिहरूको उद्भमशिलता, बाहिरि संसारको अनुभव लगायत काठमाण्डौ पछि देशमा अन्यत्र कहिँ छ भन्ने पोखरामै छ । यदि समयको मागले प्रस्तुत गरेका सम्भावनालाई पोखराले उपलब्धिमा परिणत गर्न सक्दैन भन्ने देशका अन्य क्षेत्रले सक्दैनन् । पोखरा गत ५० वर्षमा विकासको क्षेत्रमा अन्वेषक र अग्रपथिक रहेको छ र यस्को सम्पूर्ण वातावरणले सहयोग गरेकोले अवका दिनमापनि पोखराले शिक्षा र पर्यटनमा आफ्नो Comparative तथा Competitive Advantage हाँसिल गरिसकेको छ र त्यस्लाई अगाडी वढाउनु पर्छ र वढाउछ पनि ।

धन्यवाद